әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
География және табиғатты пайдалану факультеті
Рекреациялық география және туризм кафедрасы

5-дәріс

Туристік зерттеулердегі деректер түрлері: бастапқы және қайталама дереккөздер

Scientific Writing

ДӘРІСКЕР

Елдар Нұрұлы
Аға оқытушы, аға ғылыми қызметкер, PhD Candidate

Оқу мақсаттары

1. **Анықтау:** «Деректер» ұғымын түсіндіру
2. **Ажырату:** Бастапқы vs қайталама деректер
3. **Сипаттау:** Бастапқы деректер (4 тәсіл)
4. **Сипаттау:** Қайталама деректер (6 көз түрі)
5. **Салыстыру:** Артықшылықтар мен шектеулер
6. **Қолдану:** Өз зерттеуіңізге деректер табу
7. **Бағалау:** ЖИ рөлі мен шектеулері

1–4 дәрістермен байланыс: Жауап ДЕРЕКТЕР арқылы беріледі

1-дәріс
Дәлелдік база

→

2-дәріс
ЖИ — құрал

→

3-дәріс
Тақырып таңдау

→

4-дәріс
Зерттеу сұрағы

→

5-дәріс
Дерек көздері

Алға көпір: ↓

6-дәріс
Іздеу әдістері

7-дәріс
Сыни бағалау

8-дәріс
Әдеби шолу

Деректер — зерттеудің отыны: деректерсіз зерттеу қозғалмайды

«Деректер» дегеніміз не?

АНЫҚТАМА:

Деректер (Data) — зерттеу үшін жиналған фактілер, сандар, пікірлер — зерттеу сұрағына жауап беруге негіз.

Аналогия: Деректер — ғылымның ингредиенттері. Ингредиент нашар болса — тағам да, зерттеу де нашар.

НЕГІЗГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕР:

- **Деректер ≠ Ақпарат:** Деректер = шикізат; Ақпарат = талданған дерек
- **Мысал (дерек):** 500 сауалнама жауабы → **(ақпарат):** «72% туристер разы»
- **Маңыздылығы:** Сапасыз деректер = сенімсіз зерттеу

Дереккөз: Creswell & Creswell, 2023; Veal, 2018

Деректердің екі негізгі түрі

Бастапқы деректер (Primary Data)

Зерттеуші өзі жинаған жаңа деректер — бұрын болмаған.

- **Жаңалық:** Алғаш рет жиналған
- **Мақсат:** Нақты сұрағыңызға
- **Уақыт:** Көп еңбек керек
- **Бақылау:** Толық өз қолыңызда

Қайталама деректер (Secondary Data)

Басқа біреу жинаған дайын деректер — табып пайдаланасыз.

- **Дайын:** Жиналып қойған
- **Мақсат:** Басқа мақсатта жиналған
- **Жылдам:** Уақыт үнемдейді
- **Сәйкестік:** Дәл түспеуі мүмкін

Күнделікті аналогия

Бастапқы =
Өзіңіз базардан алып пісіресіз — уақыт керек, бірақ дәл қалағандай

VS

Қайталама =
Дайын тағам сатып аласыз — тез, бірақ өзгерте алмайсыз

Білесіз бе? Туризмдегі деректер әлемі

1,4 млрд

2024 жылы халықаралық турист сапар шекті

UNWTO (2025)

300M+

Booking.com-да жылына қонақ пікірі

Booking.com

Жүздеген

stat.gov.kz — туризм бойынша есептер — ТЕГІН

stat.gov.kz

Туризм — деректерге бай сала. Зерттеуші оларды табуды және дұрыс қолдануды білуі керек.

Бастапқы деректер (Primary Data) — анықтама

АНЫҚТАМА:

Бастапқы деректер — зерттеуші өзі жинаған жаңа деректер

Жаңалық

Бұрын жоқ — сіз жасадыңыз

Мақсатқа сай

Сіздің сұрағыңызға арналған

Уақыт/ресурс

Еңбек пен қаржы керек

Бақылау

Толық өз қолыңызда

ТЕЗ ТЕСТ:

Деректерді **СІЗ** жинадыңыз ба? **«Иә»** = бастапқы. **«Жоқ»** = қайталама

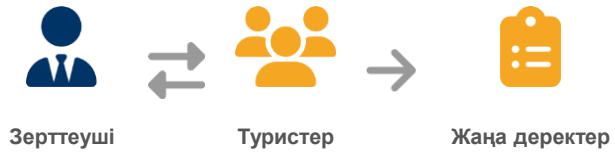

Дереккөз: Veal, 2018; Jennings, 2010

Бастапқы деректерді жинау тәсілдері — жалпы шолу

Сауалнама

(Survey / Questionnaire)

Стандарт сұрақтарға көп респонденттен жауап жинау. Мысалы: туристердің қанағаттану деңгейін 5-балдық шкалада сұрау.

Сұхбат

(Interview)

Респондентпен тереңдетілген сөйлесу. Мысалы: 10 туристік гидтен жұмыс қиындықтары туралы жеке сұхбат алу.

Бақылау

(Observation)

Мінез-құлықты тікелей тіркеу. Мысалы: музейде туристердің әр экспозицияда тұратын уақытын бақылап жазу.

Эксперимент

(Experiment)

Шартты өзгертіп әсерін тексеру. Мысалы: қонақ үй сайтында A/B тест — қай дизайн көбірек брондау әкеледі?

Бұл тәсілдердің әрқайсысын 12-дәрісте толық қарастырамыз. Қазір негізгі идеяны түсіну жеткілікті.

Бастапқы деректер — нақты зерттеу мысалы

Алматы обл. экотуризм: тұрғындар қатынасы

Зерттеу сұрағы:

Тұрғындар экотуризмге қалай қарайды?

Қандай деректер керек?

Жеке пікір — тек өзіңіз жинайсыз

Тәсіл:

200 сауалнама + **15** сұхбат

Нәтиже:

Жаңа деректер — бұрын жоқ болған

Неліктен бастапқы?

Нақты аймақтан ЖАҢА деректер жиналды

Ойлан! Бұл қандай дерек?

1. Түркістанда 100 туристке сауалнама алдыңыз ?
2. UN Tourism есебінен турист санын алдыңыз ?
3. 5 қонақ үй менеджерімен сұхбат жүргіздіңіз ?
4. TripAdvisor-дағы пікірлерді талдадыңыз ?
5. Мейрамханада 3 күн бақылау жүргіздіңіз ?

Жауаптар:

- **1) Бастапқы** — өзіңіз жинадыңыз
- **2) Қайталама** — UN Tourism жинаған
- **3) Бастапқы** — өзіңіз жүргіздіңіз
- **4) Қайталама** — цифрлық із
- **5) Бастапқы** — өзіңіз бақыладыңыз

4-сұрақ талқылауы:

TripAdvisor пікірлері — туристер зерттеу үшін емес, өз пікірін білдіру үшін жазған. Бірақ зерттеуші оларды ғылыми мақсатта ҚОЛДАНСА — **қайталама дерек**. Бұл **«цифрлық із»** (digital traces) — қазіргі туризм зерттеулерінің жаңа тренді.

Қайталама деректер (Secondary Data) — толық анықтама

АНЫҚТАМА:

Қайталама деректер — басқа біреу бұрын жинаған, дайын деректер.

Дайын
Табасыз және қолданасыз

Басқа мақсат
Бастапқы мақсат өзгеше болуы мүмкін

Жылдам/арзан
Уақыт пен қаржы үнемді

Сәйкестік
Сұраққа толық сәйкес келмеуі мүмкін

ТЕЗ ТЕСТ:

БАСҚА БІРЕУ жинады ба? «Иә» → қайталама дерек

Кітапхана | Дерекқор | Мұрағат | Статистика

Дереккөз: Veal, 2018; Creswell & Creswell, 2023

Қайталама деректердің түрлері және көздері

Ресми статистика
stat.gov.kz, UN Tourism

Мемлекеттік құжаттар
Бағдарламалар, заңнамалар

Ғылыми жарияланымдар
Scopus, Web of Science

Салалық есептер
STR, Phocuswright

Цифрлық деректер
TripAdvisor, Booking.com

Кеңістіктік деректер
GPS, ГАЖ (GIS)

Қайталама деректер — халықаралық мысал

COVID-19 әсері әлемдік туризмге (2020–2023)

Зерттеу сұрағы:

Құлдырау және қалпына келу динамикасы?

Деректер:

- **UNWTO** есептері (турист саны)
- **World Bank** (ЖІӨ үлесі)
- **Google Trends** (іздеу трендтері)
- **TripAdvisor** (сезімдік талдау)

Нәтиже:

Дайын деректерден жаңа мағына — жаңа қорытынды

Неліктен қайталама?

Миллиондаған туристке сауалнама мүмкін емес — UN Tourism/World Bank/Google деректері дайын

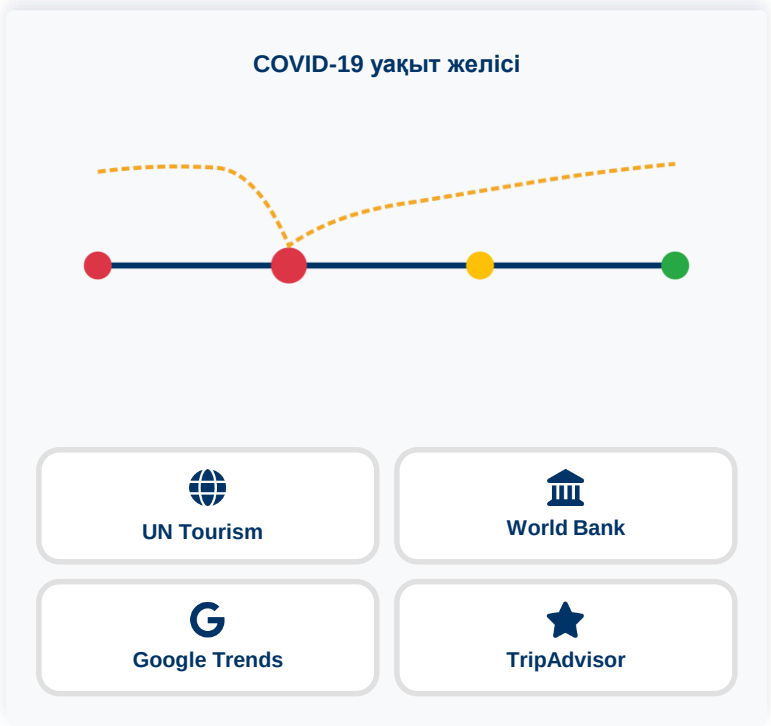

Бастапқы және қайталама деректер: толық салыстыру

Критерий	Бастапқы (Primary)	Қайталама (Secondary)
Кім жинайды?	Зерттеуші өзі	Басқа адам/ұйым
Мақсат	Нақты сұраққа	Басқа мақсатқа
Жаңалығы	Жаңа, бұрын жоқ	Дайын, жиналған
Уақыт шығыны	Жоғары (апта/ай)	Төмен (сағат/күн)
Қаржы	Жоғары	Тегін/арзан
Сәйкестік	Дәл сәйкес	Сәйкес емес мүмкін
Бақылау	Толық бақылау	Бақылау жоқ
Көлемі	Шектеулі	Үлкен көлем
Мысал	200 сауалнама	UN Tourism есебі

Маңызды: Екеуі — бәсекелес емес, бірін-бірі толықтырушы. Көп зерттеу екеуін бірге қолданады.

Қашан бастапқы, қашан қайталама деректер қолданылады?

Бастапқы деректер:

- Дайын деректер жоқ болса
- Жеке пікір, мінез-құлық керек
- Нақты контекст, орын үшін
- Деректер ескірген, қамтымайды

Қайталама деректер:

- Тренд, статистика, макро деңгей
- Уақыт/ресурс шектеулі (бакалавр)
- Үлкен көлем керек (миллион)
- Тарихи салыстыру (5-10 жыл)

ЕКЕУІН БІРГЕ (Mixed Methods):

• **Қайталама** = мәселе контексті
• **Бастапқы** = мәселе тереңдігі
Нәтиже: UN Tourism + сауалнама = **КҮШТІ** зерттеу

Алматы экотуризмі

1) stat.gov.kz — нысан саны, ағын
2) 200 сауалнама — қанағаттану
3) 10 сұхбат — қиындық, мүмкіндік

→ **3 дерек = толық сурет → СЕНІМДІ**

Ойлан! Сіздің зерттеуіңізге қандай деректер керек?

3-4 дәрістерден кейін енді өз зерттеуіңізге керек деректерді анықтаңыз:

1. Зерттеу сұрағыңызға **қандай деректер** керек?
2. Қайсысын **өзіңіз жинай** аласыз? **(бастапқы)**
3. Қайсысын **дайын көзден** аласыз? **(қайталама)**
4. **Қандай нақты көздер** қолданар едіңіз? (stat.gov.kz, UN Tourism, сауалнама, т.б.)

Бұл — әдіснама негізі. **12-дәрісте** құралдарды толық жасайсыз. Қазір дерек түрлерін анықтау жеткілікті.

Бастапқы деректердің артықшылықтары

1. **Мақсатқа сәйкестік** — **Мысал:** Шарын экосана деңгейін зерттеу
2. **Өзектілік** — **Мысал:** 2026 жылғы турист пікірі
3. **Бақылау** — **Мысал:** Әдістеме өз қолыңызда
4. **Бірегейлік** — **Мысал:** Алғашқы зерттеу деректері
5. **Контекстке байланыстылық** — **Мысал:** Нақты орын мен уақыт

Бастапқы деректердің шектеулері

1	⏱ Уақыт шығыны	Апталар немесе айлар керек болады
2	💰 Қаржы шығыны	Баспа, жол, транскрипция шығындары
3	📏 Шектеулі көлем	Репрезентативтілік мәселесі туындайды
4	⚠ Субъективтілік қаупі	Сұрақтар жауапты бағыттап тұруы мүмкін
5	🔁 Қайталану қиындығы	Шарттарды дәл қайталау мүмкін емес

💡 **Шектеулерді мойындау — ғылыми адалдықтың белгісі. → 9-дәріс**

Қайталама деректердің артықшылықтары

1	⚡ Жылдамдық	stat.gov.kz — 10 минутта
2	💰 Үнемділік	UN Tourism, stat.gov.kz — тегін
3	📊 Үлкен көлем	UN Tourism — 220+ ел деректері
4	📅 Тарихи тереңдік	2010–2024 тренд талдау
5	🌍 Кең география	World Bank елдер салыстыруы

Қайталама деректердің шектеулері

1. **Сәйкессіздік** — Дерек сұраққа дәл жауап бермейді. **Мысал:** UN Tourism ішкі туристерді санамайды.
2. **Ескіру** — Деректер бірнеше жыл бұрын жиналған. **Мысал:** 2019 статистика пандемиядан кейін жарамсыз.
3. **Әдістеме түсініксіз** — Кім, қалай жинағаны белгісіз. **Ескерту:** Сапаға кепілдік жоқ.
4. **Анықтама айырмасы** — «Турист» әр елде өзінше. **Мысал:** 1+ түнек vs күндізгі келушілер.
5. **Агрегация** — Тым жалпыланған деректер. **Мысал:** «Орталық Азия» — бір елді бөле алмайсыз.

Қайталама деректерді сынсыз қабылдамаңыз — әрқашан кім, қашан, қалай жинағанын тексеріңіз. (7-дәріс: сыни оқу)

Сапалық және сандық деректер

Сандық (Quantitative)
Санмен өлшенеді. Мысал: «68% разы»

Сапалық (Qualitative)
Сөзбен беріледі. Мысал: пікір, әсер

	Сандық	Сапалық
Бастапқы	**Сауалнама** Жабық сұрақтар	**Сұхбат** Ашық сұрақтар
Қайталама	**UN Tourism статистикасы** Турист саны	**TripAdvisor** Пікірлер

Маңызды: Бастапқы мен қайталама деректер екеуі де сандық НЕМЕСЕ сапалық бола алады.

Қазақстан туризмі: қайталама деректер көздері KZ

stat.gov.kz
Турист саны, қонақ үйлер → ТЕГІН

gov.kz / tourism.gov.kz
Бағдарламалар, есептер → ТЕГІН

UN Tourism (untourism.int)
Ел статистикасы, Tourism Barometer

World Bank
Туризм ЖІӨ үлесі → ТЕГІН

Google Trends
Іздеу трендтері → ТЕГІН

TripAdvisor / Booking
Пікірлер, рейтинг → ТЕГІН

Scholar / Scopus / WoS
Ғылыми мақалалар → кітапхана

Google Earth / OpenStreetMap
Кеңістіктік деректер → ТЕГІН

6-дәрісте ғылыми базада (Scopus, WoS, Scholar) іздеуді үйренесіз

Деректер сапасы: бағалау критерийлері

1. **Сенімділік (Reliability)**
   Кім жинаған? Ресми көз бе?
2. **Өзектілік (Currency)**
   Қашан жиналған? Жаңа ма?
3. **Әдістеме (Methodology)**
   Қалай жинаған түсіндірілген бе?
4. **Сәйкестік (Relevance)**
   Сіздің сұрағыңызға сәйкес келе ме?
5. **Толықтық (Completeness)**
   Барлық деректер қамтылған ба?

Базардан жеміс алғандай — деректерді де тексеріңіз

ЖИ (AI) қайталама деректермен жұмыста

2-дәріспен байланыс: ЖИ құралдарын ғылыми жазылымда қолдану

ЖИ істей алады ✓

- **Іздеу:** деректер базасында тез іздеу
- **Жиынтықтау:** ұзын мәтінді қысқарту
- **Тренд:** деректердегі үрдісті табу
- **Визуал:** кесте және диаграмма жасау
- **Аудару:** шет тілінен қазақшаға аудару

ЖИ істей алмайды ✗

- **Жинау:** сауалнама, сұхбат, бақылау жүргізу
- **Кепіл:** дұрыстыққа кепілдік беру (галлюцинация)
- **Контекст:** жергілікті ерекшелікті түсіну
- **Сын:** деректерді критикалық бағалау
- **Этика:** ғылыми жауапкершілік алу

⚠ **ЖИ — КӨМЕКШІ, алмастырушы емес. ЖИ ұсынған деректі БАСТАПҚЫ КӨЗДЕН ТЕКСЕРІҢІЗ.**

Ойлан! ЖИ көмегімен деректерді талдау

Семинар тапсырмасы: stat.gov.kz деректерін ЖИ-мен талдау

Қазақстанға келген туристер саны (2015–2024) деректерін табыңыз → ChatGPT/Claude-ке беріңіз:

1. **«Деректерде қандай тренд байқалады?»**
2. **«2020 жылғы төмендеу не себептен?»**
3. **«Менің зерттеуіме қалай қолдануға болады?»**

⚠ **ЖИ жауабын stat.gov.kz кестесінен ТЕКСЕРІҢІЗ!**

ChatGPT / Claude

Сіз: 2015 ж. 6.4 млн, 2019 ж. 8.8 млн, 2020 ж. 2.3 млн, 2023 ж. 7.2 млн турист. Тренд?

ЖИ: Тренд: 2015–2019 өсу (+37%), 2020 күрт құлдырау (-74%, COVID-19), 2020–2023 қалпына келу...

Сіз: Экотуризм зерттеуімде қолдану мүмкіндігі?

ЖИ: Жалпы туризм қалпына келуде → экотуризм де осындай тренд көрсетуі мүмкін...

Бастапқы көзден сандарды тексеріңіз!

Осы тәсілді 5-С семинарында іске асырасыз

Триангуляция: деректерді біріктіру

Анықтама

Триангуляция — бір сұраққа бірнеше дерек көзін қолдану

Аналогия

3 ракурс бірге = толық бейне

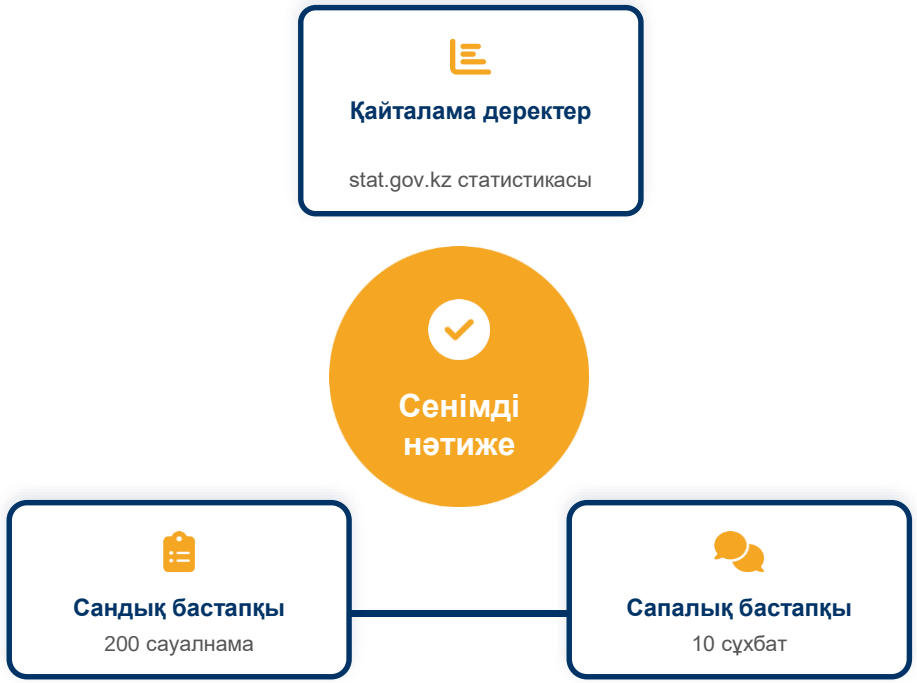

Бірнеше көзді біріктіру — ең мықты зерттеу стратегиясы

Студенттердің жиі қателері: деректермен жұмыс

1	✕ Деректерсіз тұжырым	«Туризм дамиды» дейсіз — қандай дәлел? Әрбір тұжырымға дерек көзі керек.
2	✕ Көзді көрсетпеу	stat.gov.kz кестесін қойып, көзін жазбау = плагиат. Әрқашан сілтеме жазыңыз.
3	✕ Ескірген дерек	2015 ж. деректі «қазіргі» деу — қате. Жылын міндетті көрсетіңіз.
4	✕ Түрлерді шатастыру	UN Tourism есебін «біз жинадық» деу — қате. Дәл жазыңыз: кім жинады.
5	✕ ЖИ-ді тексермеу	ChatGPT қате сан беруі мүмкін! ЖИ санын міндетті бастапқы көзден тексеріңіз.
6	✕ Бір түр ғана	Тек қайталама дерек — әлсіз зерттеу. Бастапқы дерек қосыңыз.

Осы қателердің алдын алу — ғылыми мәтініңіздің сенімділігін арттырады

Деректермен жұмыстағы этикалық мәселелер

ЕСКЕРТУ: Қысқаша кіріспе. Толығырақ — 9-дәрісте.

Деректер — адамдар туралы ақпарат

Этикалық зерттеу қорғанысы

Құпиялылық
(Confidentiality)
Жеке мәліметтерді қорғаңыз

Ерікті келісім
(Informed Consent)
Рұқсат алып қатыстырыңыз

Дұрыс сілтеме
(Proper Citation)
Көзді толық көрсетіңіз

ЖИ декларациясы
(AI Declaration)
ЖИ қолдануды ашық жазыңыз

Жауапкершілікпен қолдану — зерттеушінің парызы

Зерттеуіңіздегі деректермен жұмыс: 5 практикалық кеңес

1. **Деректер жоспарын жасаңыз**
   Сұрақ → дерек түрі → нақты көз.
2. **Алдымен қайталама деректі тексеріңіз**
   Бастапқы дерек жинау алдында дайын көздерді қараңыз — уақытты үнемдейді.
3. **Деректерді жүйелі сақтаңыз**
   Кестеде жинаңыз: дерек | көзі | жылы | сілтемесі. Бірден жүйелеңіз!
4. **Әрқашан дереккөзді жазыңыз**
   Көзді дереу жазып қойыңыз — кейінге қалдырмаңыз, плагиаттан қорғайды.
5. **ЖИ-ді ақылды қолданыңыз**
   ЖИ көмектеседі, бірақ нәтижені ӘРҚАШАН бастапқы көзден тексеріңіз!

Негізгі қорытындылар

1. Деректер — зерттеудің отыны
2. Бастапқы дерек — өзім жинаймын
3. Қайталама дерек — дайын, жылдам
4. Екеуін біріктіру — күшті зерттеу
5. Қазақстанда тегін көздер көп
6. ЖИ көмектеседі, бірақ тексеру керек
7. Этика — зерттеушінің жауапкершілігі

Өзін-өзі тексеру сұрақтары

1. «Деректер» дегеніміз не? Ақпараттан айырмасы?
2. Бастапқы vs қайталама деректер: айырмашылығы және мысалдары?
3. Бастапқы деректерді жинау тәсілдері қандай? Мысалдармен түсіндіріңіз.
4. Қайталама деректер: артықшылықтары, шектеулері, қолдану жағдайлары?
5. Қазақстан туризмі бойынша 5 қайталама дерек көзі атаңыз.
6. Сіздің тақырыбыңызға қандай деректер керек? Неліктен?
7. ЖИ-дің мүмкіндіктері мен шектеулері қайталама деректерде?

Семинарға дайындық: 5-семинар тапсырмасы

Тапсырма: 3 қайталама дерек көзін табу және ЖИ талдау

Өз тақырыбыңызға 3 дерек көзі табыңыз, кестеде жүйелеңіз, ЖИ талдатыңыз.

Орындау қадамдары:

1. Тақырыбыңызға деректер көзін табыңыз
2. Кестеде жүйелеңіз: түрі, көзі, жылы, сілтеме
3. ЖИ құралына беріп, алдын ала талдатыңыз
4. ЖИ нәтижесін бастапқы көзбен тексеріңіз
5. Сәйкестік деңгейін бағалап, қорытынды жасаңыз

Кестенің үлгісі:

Дерек түрі	Нақты дерек	Көзі	Жылы	Сілтеме
Статистика	Туристер саны	stat.gov.kz	2024	stat.gov.kz/...
Есеп	Tourism Barometer	UN Tourism	2025	untourism.int/...
Мақала	Экотуризм	Google Scholar	2023	scholar.google.com/...

Бірінші кезекте тексеретін көздер:

- **stat.gov.kz** — статистика
- **UN Tourism** — туризм
- **Google Scholar** — мақалалар
- **Google Trends** — трендтер

ЖИ деректерді МІНДЕТТІ ТҮРДЕ бастапқы көзден тексеріңіз!

Назарларыңызға рақмет!

әл-Фараби атынд. ҚазҰУ
әл-Фараби даңғ., 71/19
Алматы қ., 050040
Қазақстан Республикасы

+7 778 879 75 93

yeldar.nuruly@kaznu.edu.kz

https://farabi.university/

